

VALDOVO ĮGALIOJIMŲ TRUKMĖ PARLAMENTINĖSE MONARCHIJOSE

MANTAS VARAŠKA

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Konstitucinės teisės katedra
Mykolas Romeris University Faculty of Law,
Department of Constitutional Law
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
El. paštas mavara@lrs.lt*

Santrauka

Avinjono popiežių nelaisvė ir augančio absoliutizmo ženklai Prancūzijoje ir Anglijoje inspiravo pirmuosius mąstytojų ginčus dėl valdovo įgaliojimų trukmės ir subjekto (tautos, jos atstovybės), galinčio juos nutraukti nepriklausomai nuo valdovo valios. XV a. pradžioje bažnytiniam susirinkimams atstatydinus popiežius, buvo sukurti pirmieji valdovo įgaliojimų nutraukimo precedentai. Jie lėmė tolesnes Europos mokslo pasaulio diskusijas dėl galimybių nutraukti ne vien bažnytinio, bet ir pasaulietinio valdovo įgaliojimus.

Ispanijos ir Anglijos absoliutizmo krizės XVI a. pabaigoje ir XVII a. viduryje sudarė prielaidas įgyvendinti tautos ar jos atstovybės teisę nutraukti valdovo įgaliojimus. Drauge šie įvykiai atskleidė tolimesnės tokios institucijos veiklos organizavimo problemas. Jų sprendimas buvo neatsiejamas nuo tautos suvereniteto ir jo atstovavimo klausimų nagrinėjimo. Thomo Hobbeso, Johno Locke'o ir kitų mąstytojų (Charleso L. Montesquieu, Franciso Hutchesono) darbai apie suvereniteto kilmę, jo įgyvendinimą monarchijos sąlygomis didino parlamento, jo priimamų

konstitucinių aktų reikšmę, tarp jų ir galias nustatyti bei kontroliuoti valdovo įgaliojimų trukmės sąlygas.

Jungtinėje Karalystėje susiformavusi instituciskai (pirmiausia parlamente) ir teisiškai (konstituciniais aktais) apribota valdovo įgaliojimų trukmės sistema palaipsniui paplito kitose Europos ir pasaulio monarchijose. Šiuo metu parlamentinėms ir dualistinėms santvarkoms sudarant monarchijos valdymo formos daugumą, jų valdovų įgaliojimų trukmės reikalavimai iš esmės atitinka tautos suvereniteto, valdžių padalijimo ir konstitucijos viršenybės principų reikalavimus.

Reikšminiai žodžiai: monarchijos valdymo forma; tautos suverenitetas; valdovas; tautos atstovybė; įgaliojimų trukmė.

Įvadas

Straipsnyje atskleidžiama valstybės vadovo (valdovo) įgaliojimų trukmės problema, jos mokslinio pažinimo ir teisinio formalizavimo ypatumai istorinėse Europos bei šiuolaikinėse pasaulio monarchijose.

Pirmajame skyriuje atskleidžiamas valdovo įgaliojimų trukmės klausimo priežastingumas. Jis siejamas su suvereniteto šaltinio (bažnytinio/pasaulietinio) moksliniu diskursu ir laipsnišku tautos/religinės bendruomenės ar jos atstovybės teisės nutraukti valdovo galias pripažinimu. Čia taip pat pateikiami mąstytojų samprotavimai apie tautos ar religinės bendruomenės atstovavimo būtinybę įgyvendinant tokią teisę.

Antrajame skyriuje aptariami pirmieji pasaulietinių valdovų įgaliojimų nutraukimo atvejai ir pavyzdinės parlamentinės monarchijos – Jungtinės Karalystės – konstitucinės doktrinos formavimosi ypatumai, plėtojant tautos ar jos atstovybės teisę reguliuoti valdovo įgaliojimų trukmę. Atkreipiamas dėmesys į jos sąsają su kitų konsti-

tucinių principų (tautos suvereniteto, valdžių padalijimo) moksliniu pagrindu, rutuliojant parlamento viršenybės idėją.

Trečiajame skyriuje analizuojami valdovo įgaliojimų trukmės ypatumai šiuolaikinėse Europos, pasaulio konstitucinėse monarchijose, jų panašumai ir skirtumai, materialių bei procesinių sąlygų įvairovė. Tyrime vertinamas ir parlamento vaidmuo, jo galios nustatant valdovo įgaliojimų trukmės reikalavimus (materialiosios normos) ir užtikrinant jų įgyvendinimą (procesinės normos).

Straipsnio išvadose apibendrinti tyrimo duomenys atspindi šį valdovo įgaliojimų trukmės klausimą kaip kompleksinį tautos suvereniteto principo suvokimo, argumentavimo ir įgyvendinimo uždavinį, kuris šiuolaikinių pasaulio parlamentinių monarchijų konstituciniuose aktuose sprendžiamas pakankamai sėkmingai.

I. Tautos ar jos atstovybės teisės nutraukti valdovo įgaliojimus doktrininis pagrindimas ir įgyvendinimas Europos monarchijose XIV–XVII a.

Monarcho išsivadavimas iš Romos popiežiaus globos ir apskaitimas vietomis Avinjono nelaisvės šimtmetyje (1309–1377 m.) pakirto bažnytinio suvereniteto šaltinio šaknis ir leido rasti pasaulietinės valstybės idėjoms. Popiežiaus valdžios susilpnėjimas Italijoje drauge skatino laisvųjų respublikų prekybos ir bankininkystės proveržį.

Komplikuotas (du ir trys konkuruojantys popiežiai XV amžiuje) ir ilgas **konciliarizmo**¹ laikotarpis Bažnyčiai sukėlė negrįžtamus pa-

¹ Periodas, kurio metu bažnytinių susirinkimų galia buvo pripažįstama aukštesnė nei popiežiaus. Conciliarizmo reiškinys vėliau davė impulsą pasaulietinio susirinkimo iškilimui prieš pasaulietinį valdovą ir yra laikytinas ypač svarbia absoliutinės monarchijos kritikos prielaida. Išsamiau žr. Oakley, F. *The conciliarist tradition – constitutionalism in the Catholic Church, 1300–1870*. Oxford University Press, 2003, p. 60–62; 74. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=WdgT5GXMWMO0C&dq=conciliarism&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. vasario 21 d.].

darinius ir paskatino pasipriešinimą jai moksle, politikoje bei plačiojoje visuomenėje. Vienas iš jų (suvereniteto sampratos pokytis) lėmė pasaulietinio monarcho galių augimą ir virsmą aukščiausia valstybine valdžia ar net jos sutapatinimu. Karaliaus institucijos iškilimas virš feodalinės visuomenės savo jėga grasino tiek Romos popiežiui, tiek vis labiau silpstantiai Šventajai Romos imperijai. Toks akivaizdus pasaulietinio valdovo institucijos išaugimas ir iškrypimas (tironizmas) neliko nepastebėtas. Todėl Europos intelektualų apmąstymuose vis dažniau susikirsdavo nuomonės dėl bažnytinės ir pasaulietinės monarcho valdžios pirmenybės prieš visuomenę/valstybės piliečius.

XIII a. antrojoje pusėje – XVI a. viduryje absoliutėjantį monarchizmą moksliskai pradėjo peikti dvi skirtingos intelektualų stovyklos – Bažnyčios suvereniteto šalininkai (Tomas Akvinietis, Remigio de Girolami) ir tautos suvereniteto šaukliai (Marsilijus Paduvietis, Brunetto Latini, Jonas Paryžietis, Williamas Ockhamas). Nors bažnytininkai ir pasauliečiai skirtingai suprato suvereniteto teisę, ir vieni, ir kiti neigiamai atsiliepė apie monarchą, tuo metu iškilusį aukščiau visų – iki pat Dievo malonės. Monarcho kritikų netenkino jo įgaliojimų apimtis ir trukmė, nes paveldint sostą tauta ar jos atstovybė negalėjo paveikti valdovo įgaliojimų pradžios, tęstinumo ir pabaigos.

Bažnytininkas Tomas Akvinietis buvo bene pirmasis, savo apmąstymuose „Apie karaliavimo principus“ ir „Teologijos sumoje“ drįsęs viešai ginti renkamo (tad įgaliojimus laikinai gaunančio iš rinkikų) monarcho modelį bei bibliiniais pavyzdžiais pagrįstą tautos teisę atsi-kratyti valdovo, jei jis pažeidžia bendrąjį gėrį². Svarstydamas valdovo

² Stump, E. *Aquinas: Arguments of the philosophers*. Routledge Press, 2000, p. 315. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=RPkMAuRCEHMC&dq=aquinas+monarchy&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 9 d.]; Bartholomew (of Lucca); Blythe, J.M. *Saint Thomas (Aquinas) On the government of rulers – De regimine principum*. University of Pennsylvania Press, 1997, p. 76–77. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=aFXTbpsUMvAC&dq=aquinas+de+regimine+principum&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 9 d.].

pašalinimo (arba įgaliojimų sutrumpinimo) klausimą, autorius nepateikė išsamaus atsakymo apie šias procedūras ar jų dalyvius. Tačiau Tomas Akviniėtis pabrėžė, jog net ir tironą tautos valia nušalinti gali ne pavieniai sąmokslininkai, o kitos viešosios valdžios grandys.

Kitai grupei priskirtinas popiežiaus sukritikuotas ir Prancūzijos karaliaus globą gavęs W. Ockhamas savo 1340–1347 m. rašytame traktate „Apie imperatorių ir popiežių valdžią“ įgaliojimų ribojimo požiūriu buvo negailestingas tiek dvasiniams, tiek pasaulietiniams valdovams. Kalbėdamas apie popiežių, autorius pripažino dvi jo valdžios ribas – pasaulietinę ir bažnyčios vidaus hierarchinę. Pirmuoju atveju Ockhamas moksliskai įrodė, jog popiežius negali reikalauti pasaulietinės valdžios pavaldumo. Negera to, autorius teigė, kad popiežius yra priklausomas nuo kitų bažnytinių organų, kurie gali kontroliuoti jį, **taip pat ir popiežiaus įgaliojimų tęstinumą**³.

Drauge W. Ockhamas pakankamai griežtai pasisakė ir dėl imperatorių valdžios tęstinumo. Galima teigti, jog autoriui atmetus popiežiaus teisę atskirti monarchą nuo bažnyčios ir atimti karūną⁴, jo logikoje neišvengiamai turėjo atsirasti kitas svirtas, galintis stabdyti valdovo įgaliojimus dėl nusizengimų bendriesiems visuomenės gėriams.

W. Ockhamo pastebėjimai apie bažnyčios valdymą ir popiežiaus valdžios laikinumą netruko išsipildyti. 1409–1439 m. Pizoje, Konstancoje ir Bazelyje įvykę visuotiniai Bažnyčios susirinkimai sugebė-

³ Shōgimen, T. *Ockham and political discourse in the late Middle Ages*. Cambridge University Press, 2007, p. 239. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=2P0YAh7RhLUC&dq=inauthor:%22Takashi+Sh%C5%8Dgimen%22&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 14 d.].

⁴ William (of Ockham), McGrade, S.A. *A short discourse on the tyrannical government over things divine and human, but especially over the Empire and those subject to the Empire, usurped by some who are called highest pontiffs*. Cambridge University Press, 1992, p. 192. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=nnd8r3kTpcgC&dq=ockham+on++the+powers+of+popes+and+emperors&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 3 d.].

jo iš pareigų pašalinti popiežius Grigalių XII, Benediktą XIII, Joną XXIII ir Eugenijų VI⁵.

Minėti susirinkimų sprendimai dėl valdovo įgaliojimų trukmės nustatymo laikytini pirmaisiais Europos istorijoje. Kaip pažymi Otto von Gierke'as ir Adhemaras Esmeinas, teologai, tuomet norėję nustatyti, kad bažnyčia ir visuotinis susirinkimas būtų aukščiau popiežiaus valdžios, buvo priversti tokį pat visišką suverenitetą pripažinti kiekvienai valstybinei politinei sąjungai⁶. Anot Juleso Colemano, jau konciliarizmo teorijų plėtojimo laikais susirinkimas buvo pripažintas kaip trečiojo – visuomenės (tautos) – suvereniteto teisėtas organas, atspindintis konstitucinio holizmo idėją⁷.

XVI amžiuje (1516 m.) apie tautos teisę riboti valdovo įgaliojimų trukmę pakankamai aiškiai pasisakė Thomas More'as savo „Utopijoje“. Autoriaus išgalvotame pasaulyje valstybės vadovo skyrimas buvo apipintas įvairiomis procedūromis: kandidatų kėlimu iš keturių federalinių vienetų, rinkikų (*Syphogrants*) delegavimu, rinkimų slaptumo principu, rinkikų bei išrinkto valdovo priesaikomis ir galiausiai iki gyvos galvos išrinkto valdovo atšaukimu (apkalta) iš užimamų pareigų, jeigu veikia prieš liaudį⁸.

Kiek vėliau Liublino unijos sudarymo laikotarpyje naujai iškilusios Abiejų Tautų Respublikos vadovo instituciją apžvelgė Andrius Volanas. Savo 1573 m. kreipimesi į Lenkijos Karalystės ir LDK senatą autorius nešykštėjo senatoriams patarimų, kaip sutramdyti aikš-

⁵ Oakley, F. *The conciliarist tradition – constitutionalism in the Catholic Church, 1300–1870*. Oxford University Press, 2003, p. 153. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=WdgT5GXMWM0C&dq=conciliarism&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. vasario 21 d.].

⁶ Esmein, A. *Konstitucinės teisės principai*. Kaunas: Teisininkų draugijos leidinys, 1932, d. 2, p. 22.

⁷ Miller, D. *Politinės minties teorija*. Vilnius: „Minties“ leidykla, 2005, p. 278.

⁸ More, T. *Utopia*. Cricket House Books LLC, 2010, p. 40. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=roeZpDEFFQgC&dq=utopia&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 15 d.].

tingą valstybės vadovo pareigybės prigimtį ir apriboti jo įgaliojimų trukmę. Pritardamas dar Venecijos dožams taikyto „pomirtinio valstybės vadovo veiklos audito“ pavyzdžiui, Volanas palaikė monarcho pavaldumą parlamentui, kurio nepaisant tautos atstovai **galėjo atimti jam suteiktą valdžią**⁹.

Žinoma, šios autoriaus mintys nebuvo naujos ir iš esmės atspindėjo reformacijos poveikį LDK šviesuomenei. Tačiau A. Volanas, ko gero, **pirmasis iš žinomų mąstytojų parlamentui siūlė papildomai priimti įstatymus, reguliuojančius valdovo privatų gyvenimą ir įtvirtinančius galimybes netekti sosto dėl jo paikysčių**¹⁰. Plėtojantis konstitucionalizmo idėjoms tokios taisyklės, kol kas išreikštos gana jausmingai ir nenuosekliai, palengva įsitvirtins daugelyje parlamentinių monarchijų sosto paveldėjimo aktų, kuriuose nustatomos valdovo pareigų gavimo ir netekimo sąlygos.

XVI amžių galima laikyti pamokymų, skirtų valstybės vadovui, amžiumi. Jo pradžioje subtiliose patarimų užuominose monarcho valdžios santykinumo erdvėje ir laike požymiai buvo reiškiami gana atsargiai. Tačiau A. Volano nuomonė jau buvo skiriama monarchų tvirtinantiesiems tautos atstovams – rinkikams, ir pasižymėjo kur kas griežtesne logika.

Šie ir kiti Europos šviesuomenės svarstymai apie tautos ar jos atstovybės teisę nutraukti tironiško valdovo įgaliojimus pasaulietinėje monarchijoje pirmą kartą buvo įgyvendinti Nyderlanduose, vadinamojo Aštuoniasdešimtmečio karo (1568–1648 m.) pradžioje, 1588 m. vietos valstijoms atsisakius Ispanijos monarcho valdžios ir pašalinus jo vietininką. Šis įvykis paskatino žymius Nyderlandų ar su jais susijusius mąstytojus moksliskai ginti ir tvirtinti tautos ar jos atstovų teisę nutraukti valdovo įgaliojimus.

⁹ Ročka, M., Lukšaitė, I. *Andrius Volanas: rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 193.

¹⁰ *Ten pat*, p. 193.

Hugo Grotiusas 1625 m. publikuotame „Karo bei taikos teisių“ traktate teigė, jog karaliaus suvereniteto teisė gali būti tik išvestinė iš tautos¹¹, autorius respublikos visuomenės darną grindė tolerancijos (taip pat ir religinės) ir prigimtinių teisių laikymosi pareigomis.

Greta H. Grotiuso (o galbūt net prieš jį) iškilo Johannesio Althusio mokymas apie federalizmą ir suverenitetą. 1603 m. išleistoje „Sisteminės politikos analizėje“ autorius pripažino pilietinės bendruomenės suverenumą. Althusiusas suvokė, jog pati pilietinė bendruomenė negali įgyvendinti jai priklausančio suvereniteto arba iš jo kylančių pagrindinių teisių (*ius majestatis*). Todėl buvo pasitelktas renkamų atstovų – eforų – institutas, kuriam suteiktos pilietinio suvereniteto įgyvendinimo galios. Tarp jų **autorius išskyrė specialias eforų galias rinkti federalinį valdovą ir jį pašalinti iš pareigų, jeigu jo valdymas taptų tironiškas**¹².

Maždaug po pusės amžiaus valdovo įgaliojimai buvo nutraukti Anglijoje. Kaip ir Nyderlanduose, Puritonų revoliucija prieš monarchiją turėjo ideologinį pamatą, kurį praturtino vietos mąstytojų darbai. Jamesas Harringtonas ir Johnas Miltonas Anglijoje buvo žymiausi iš tų, kurie ideologiškai rėmė Oliverio Kromvelio protektoratą ir kritikavo monarchiją. J. Harringtono „Okeanijoje“ (1654 m.) buvo pavaizduota ideali respublika, O. Kromvelio dėka turėjusi tapti tikrove. Autoriaus veikale monarchija išvengė tiesioginių kirčių, tačiau jo apmąstymuose dinastiniam valdymui neliko vietos. Valdžios įstaigas (arba magistratus) pagal įgaliojimų trukmę autorius skirstė į metinius, dvimečius ir trimečius, aukščiausios pareigos (stratego,

¹¹ Grotius, H. *The rights of war and peace – including the law of nature and of nations*. B. Boothroyd Press, 1814, p. 336. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/book?id=MtM8AAAAYAAJ&dq=related:BNC1002064651&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 25 d.].

¹² Althusius, J. *Politica: The Ephors and Their Duties*. Liberty Fund, Ch. XVIII, 1995. Prieiga per internetą: <http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=692&chapter=194565&layout=html&Itemid=27> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 10 d.].

oratoriaus) turėjo būti perrenkamos kasmet¹³. Nors J. Harringtono idėjų O. Kromveliui nebuvo lemta įgyvendinti, Anglijos ir Europos politinės minties istorijoje jos suvaidino pakankamai žymų vaidmenį plėtojant rinkimų teisę ir parlamento viršenybės doktriną.

Praėjus vos kelioms savaitėms po karaliaus Karolio I nukirsdinimo, J. Miltonas traktate „The Tenure of Kings and Magistrates“ išklė tris esminius teiginius. Visų pirma jis atmetė karaliaus išskirtinumo/ nebūdžiamumo idėją, teigdamas, jog ji prieštarauja valstybei ir prigimtinėi teisei¹⁴. Antra, kaip ir Locke'as, Miltonas rėmė liaudies teisę pašalinti monarchą ir jį keisti, nepriklausomai nuo to, yra jis tironas, ar ne. Autorius išklė parlamento vaidmenį, palaikydamas jo teisę tautos vardu suteikti monarchui įgaliojimus ar juos panaikinti. Šioms J. Miltono idėjoms maždaug po pusšimčio metų (1688 m.) bus lemta įsikūnyti Anglijos Didžiosios revoliucijos subrandintuose konstituciniuose dokumentuose.

Pirmieji bažnytinių ir pasaulietinių valdovų įgaliojimų nutraukimai tautos ar religinės bendruomenės atstovų susirinkimuose bei juos įkvėpę ar pagrindę mąstytojai laikytini vienais iš tautos suvereniteto pagrįstos parlamentinės (konstitucinės) monarchijos pagrindų. Dėl jų maždaug nuo XVII a. vidurio tautos ar jos atstovų teisė priešintis tironiškam valdovui nutraukiant jo įgaliojimus tapo neginčijama ir rutuliojosi toliau, drauge su tautos suvereniteto ir visuomenės sutarties idėjomis.

¹³Harrington, J. *The Oceana: And Other Works*. Printed for A. Millar, 1747, p. 123–125. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=xR066P3zn9AC&dq=ocean+a&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 5 d.].

¹⁴Milton, J. *The Tenure of Kings and Magistrates*. Kessinger Publishing, 2004, p. 6–7. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=TesGbSQotw4C&dq=john+milton+tenure&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 11 d.].

II. Tautos ar jos atstovybės teisės reguliuoti valdovo įgaliojimų trukmę doktrininis pagrindimas ir įteisinimas Jungtinėje Karalystėje

Karaliaus nukirsdinimas Anglijoje buvo toks pats smūgis absoliutinio monarcho suverenitetui, kaip kažkada Avinjono nelaisvė bažnytiniam suverenitetui. Revoliucijai nugriovus dinastinį monarcho sostą, valstybė išliko ir gyvavo toliau. Tapo akivaizdu, jog monarchas nėra išskirtinis valstybės pradas, teikiantis jai gyvybę ir prasmę. Ši patirtis liudijo, kad valstybės suvereniteto ištakos glūdi visoje tautoje.

Visuomenės suvereniteto suvokimas ir pripažinimas Europos mokslo sluoksniuose buvo ilgas ir laipsniškas. Jo pažinimo kelias driekėsi per suvereniteto šaltinio (individualaus asmens ar grupės) diskursą, jo perdavimo galimybes (perduodamas ar neperduodamas). Vis dėlto juos visus vienijo bendras vardiklis – visuomenės sutartis ir ja išreikšta bendroji valia (Jeanas-Jacquesas Rosseau). Visuomenės suverenai galiai sutartis tapo logiškiausia ir saugiausia jos forma dėl visų valstybės valdymo sprendimų priėmimo¹⁵.

Ankstyvieji visuomenės sutarties teoretikai (T. Hobbesas ir J. Locke'as), vis dar slegiami šimtametės monarchinės praeities tradicijos, nedrįso staiga paneigti monarchijos suverenumo požymių. Jų mintys ir darbai leido išplėtoti mišrios valstybinės santvarkos idėją (suverenitetas priklauso visuomenės, aristokratijos ir monarchijos junginiui). Ji visa ar iš dalies prigijo Jungtinėje Karalystėje ir keliolikoje kitų parlamentinių monarchijų. Tokios valstybės valdžios kūrimo tikslams buvo naudojamos perduodamo tautos suvereniteto ir įgaliojančiosios visuomenės sutarties priemonės.

¹⁵Renkantis kitą visuomenės suvereniteto išraiškos kryptį (savaiminį, spontanišką, intuityvų veikimą), jos suderinimas su valstybe būtų tapęs ypač sudėtingas. Iracionalus tautos suvereniteto suvokimas buvo ir tebėra būdingas anarchizmo šalininkams.

T. Hobbesas: visuomenės sutarties ir monarchijos sąsajos būtinybė

T. Hobbeso „Leviatanas“ pasirodė praėjus vos dvejiems metams (1651 m.) po karaliaus Karolio I mirties. Pripažįstant šio traktato įtaką Europos ir pasaulio politinės minties raidai, verta paminėti ir tai, jog jis tiesiogiai pasitarnavo būsimai Anglijos karaliaus sosto restauracijai. Hobbesas, lygindamas valstybės valdymo formas,¹⁶ viena reikšmiai palaikė monarchiją ir siekė jai rasti pagrindimą ateities valstybės santvarkoje.

Mąstytojas aiškiai išskyrė ir paveldimą monarchiją, galinčią pretenduoti į valstybės suverenumo dalį, nepriklausančią nuo kitų pretendentų – visuomenės ir kilmingųjų. Renkamos monarchijos atžvilgiu Hobbesas buvo kritiškas ir teigė, jog skiriami valdovai daugiausia yra jį paskyrusio subjekto (tautos ar kilmingųjų) suvereniteto dalies vykdytojai (ministrai)¹⁷.

Kita vertus, autorius nebegalėjo paveldimos monarchijos valdymo būtinybės aiškinti remdamasis kilmės ar dieviškosios teisės sumetimais. Hobbesas, susipažinęs su moksliniais visuomenės suvereniteto argumentais bei patyręs savo karaliaus netektį, turėjo pripažinti valdžios šaltinio sampratos pokytį.

Jį Hobbesas interpretavo savotiškai, remdamasis valstybės valdymo formos pasirinkimu arba tiesiog susiklostymu. Autoriaus nuomone, valstybės suverenitetas yra tarsi kompetencijų erdvė, kurią pagal aplinkybes gali užimti ir aktyvuoti vienas asmuo (monarchas), jų grupė (aristokratija) arba visuomenė (demokratija)¹⁸. Visas tris

¹⁶Hobbes, T. *The Leviathan: Chapter XIX: Of The Several Kinds Of Commonwealth By Institution, And Of Succession To The Sovereign Power*. Oregon State University, 2009. Prieiga per internetą: <<http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/hobbes/leviathan-d.html#CHAPTERXIX>> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 14 d.].

¹⁷*Ten pat*, ch. XIX.

¹⁸*Ten pat*, ch. XIX.

prielaidas Hobbesas vertino kaip tikėtinas ir galinčias vienu metu sąveikauti tarpusavyje, derinant tarpusavio interesus.

Visuomenę Hobbesas laikė vienu iš trijų potencialių valstybės suvereniteto bendraturčių. Žmonių bendruomenę iš kitų gyvių grupių išskyrė ne dėl paklusimo instinktams, o dėl gebėjimo sąmoningai susitarti, telktis ir siekti bendros gerovės. Tačiau autorius atmetė visuomenės gebėjimą pačiai įgyvendinti savo suvereniteto dalį dėl jos dydžio ir individualių skirtumų, o kalbėdamas apie to suvereniteto patikėjimo arba perdavimo galimybes monarchui, vienvaldį Leviataną iškėlė prieš grupinę asamblėją¹⁹. Atstovavimo kolegijas (parlamentus) Hobbesas vertino kritiškai ir ne viename „Leviatano“ skirsnyje naudojosi proga išryškinti monarchinio valdymo pranašumus.

Hobbeso samprotavimai apie valstybės suvereniteto šaltinius ir jų įgyvendinimo būdus laikytini konservatyvia visuomenės sutarties ir jos pasirinkimo valdyti valstybę bei nustatyti jos valdžių rėmus suvokimo pradžia. Hobbesas nedrįso pripažinti visuomenės viešpataujančių galių, nesuvokė, jog tai vienintelis suvereniteto šaltinis. Vis tik jo svarstymai apie visuomenę, kaip suvereniteto dalininką, turintį teisę nuspręsti, kam ir kaip savo suvereniteto dalį atiduoti, be abejo, reiškė monarchinio valdymo santykinumą.

J. Locke'as: visuomenės sutarties ir monarchijos sąsajos galimybė

J. Locke'o požiūris į valstybės suvereniteto ir valdžių sutvarkymo klausimus atsiskleidė 1688–1689 m. vykstant Didžiajai revoliucijai. Tuo metu paskelbti „Du traktatai apie valdžią“ kritikavo ankstesnius Anglijos absoliutizmo ideologus (R. Filmerį, T. Hobbesą) ir plėtojo visuomenės sutarties idėją, apimančią jos suvereniteto atskleidimo bei įgyvendinimo galimybes.

¹⁹ *Ten pat*, ch. XVII.

Kitaip nei Hobbesas, Locke'as visuomenės susitarimo esmę matė ne **būtinybėje** užbėgti už akių anarchijai pastatant dirbtinį imperiumą („Leviataną“), o jo **galimybėje** arba laisvėje tai visuomenei sukuriant jai priimtina valdžią (valstybės valdymo formą)²⁰. Locke'as leido visuomenei priskirti visą suverenią galią, kurią ji sutartimi sukaupia iš atskirų individų suverenumo dalelių, atliekančių apsauginę funkciją: „Niekas negali būti valdomas politinės valdžios be jo sutikimo“²¹. Locke'o, kaip liberalo, puoselėjama asmenų valios laisvė apėmė ir laisvę rinktis, ir taikyti įvairius valdymo būdus.

Anksčiau minėti Locke'o požiūriai iš esmės atmetė monarchinio absoliutizmo natūralumą ir pirmapradiškumą. Sutelkdamas visą dėmesį į visuomenės suvereniteto idėją, Locke'as absoliutizmui sudavė kur kas didesnę smūgį nei tiesiogiai jį kritikuodamas. Locke'o pripažinta ir pagrįsta visuomenės suverenumo galia bei jos išraiškos galimybės absoliutinę monarchiją pateikė tik kaip vieną iš pasirinkimų įvairovės, nulemiant valstybės santvarkos bruožus.

Savo garsųjį traktatą Locke'as baigė sakiniu: „*Tautai apribojus savo įstatymo organo veikimo trukmę ir šią valdžią suteikus kuriam nors asmeniui ar susirinkimui tik laikinai arba dėl valdžioje esančių asmenų piktnaudžiavimo tą valdžią praradus, tai arba dėl šios priežasties, arba pasibaigus nustatytam laiko tarpui ji (valdžia) vėl grįžta visuomenei. Tauta vėl turi teisę veikti kaip aukščiausioji valdžia ir gali arba pasilikti įstatymų kūrimo galią sau, arba perduoti ją į naujas rankas – kaip jai atrodoys geriausia.*“²²

²⁰Locke, J. *Two treatises on government*. Printed for R. Butler, W. Reid, W. Sharpe, J. Bumpus, 1821, p. 278. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=IpYIAAAAQAAJ&dq=locke+monarchy&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 15 d.].

²¹*Ten pat*, p. 269.

²²*Ten pat*, p. 401.

Ši Locke'o nuostata vainikavo visuomenės suverenios galios įgyvendinimo laisvę ne tik dėl valstybės valdymo formos, valdžios institucijų kompetencijų, tačiau ir dėl jų trukmės nustatymo. Nors autorius čia nekalbėjo apie konkrečias valdžios institucijas, jo remiamas valdžių įgyvendintojų laikinumas ir kaitumas buvo akivaizdžiai prieštaringas monarcho institucijos bruožams.

Minėti Locke'o požiūriai tiesiogiai atsispindėjo to meto karalystės konstituciniuose dokumentuose. 1689 m. Teisių biliui nustatčius, jog sosto paveldėjimo klausimus sprendžia ne valdovas, o parlamentas, šis per daugiau nei 300 metų sukūrė turiningą monarcho įgaliojimų trukmės reguliavimo jurisprudenciją.

Tarp priimtų Parlamento aktų svarbiausi – 1689 m. Karūnacijos priesaikos ir 1701 m. Sosto paveldėjimo – aktai valdovo įgaliojimų laiką apibrėžė keliais teisiniais aspektais. Pats priesaikos akto pasižadėjimo priėmimas reiškė valdymo pradžią ir jame nustatytų monarcho įsipareigojimų įsigaliojimą. Priesaikos aktas nustatė dalį reikalavimų: paisyti valstybės įstatymų, papročių ir pagal nustatytą tvarką vadovauti Protestantų bažnyčiai²³. Kitos monarcho valdžios tęstinumo sąlygos – protestantiško tikėjimo puoselėjimas, draudimas sudaryti santuoką su kito tikėjimo asmenimis, draudimas palikti valstybės teritoriją be parlamento sutikimo – buvo įtvirtintos Sosto paveldėjimo akte. Monarcho įgaliojimų nutraukimo procedūra jam pažeidus įsipareigojimus jau buvo susiformavusi XVII a. Parlamento sukurtuose precedentuose.

Pirmieji britų konstitucionalizmo laimėjimai ribojant valdovo įgaliojimų trukmę susidūrė su vis dar gyvybingu absoliutizmo šalininkų pasipriešinimu, todėl vietos mąstytojams valdžios ir ypač valdovo įgaliojimų trukmės klausimas įtvirtinant Parlamento galias tam tikrą laiką buvo aktualus.

²³ Išsamų sąlygų sąrašą žr. pačiame akte: UK Coronation Oath Act, 1689. Prieiga per internetą: <<http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/briefings/snpc-00435.pdf>> [žiūrėta 2011 m. spalio 21 d.].

F. Hutchesonas, 1725–1728 m. polemizuodamas su jau mirusiu T. Hobbesu, prieštaravo jo valdžios piramidei ir teikė valstybės pavyzdį, priimtina visuomenės daugumai. Šio autoriaus visiškai utilitarinis valstybės devizas²⁴ („**Didžiausia laimė (džiaugsmas) – didžiausiam žmonių skaičiui**“) turėjo ne tik gilią socialinę poetę, tačiau ir tiesiogiai kėlė valstybės valdymo formos ir valdymo būdų nustatymo prielaidas taip, jog jie pasitarnautų anksčiau minėto tikslo įgyvendinimui.

F. Hutchesonas atvirai kritikavo absoliutinę monarchiją ir abejojo renkamos monarchijos galimybėmis, dėl pilietinių karų nutrūkus tokio valdovo įgaliojimams. Kalbėdamas apie kelių atskirų teritorijų sąjungą (tokią kaip to meto Jungtinė Karalystė), autorius pabrėžė, jog taip sudaryta valstybė turi būti atstovaujama proporcingai ir tik bendru sutikimu gali perduoti savo suverenias galias monarchui arba parlamentui²⁵.

Pasak F. Hutchesono, **neribota valdžios įgaliojimų trukmė (nepriklausomai nuo institucijos pobūdžio)** yra pavojinga ne tik bendrai valdymo tvarkai, bet ir tą tvarką nustatančiai konstitucijai. Šis autoriaus pastebėjimas buvo logiškai susietas su jo **aukštesniu utilitarizmo tikslu, nes ribota įgaliojimų trukmė leistų politinės išminties ir patyrimo pasisemti didesniai žmonių skaičiui**²⁶.

1765 m. Williamo Blackstone'o „Komentaruose“ buvo moks-

²⁴ Vėliau šis principas įsitvirtins pagrindiniuose JAV nepriklausomybės dokumentuose (1776 m. Virdžinijos valstijos Teisių bilis) drauge su visomis jo įgyvendinimo priemonėmis (taip pat ir valdžios įgaliojimų trukmės ribojimu). Žr. Leidhold, W. *Hutcheson on Liberty and Happiness*. Liberty Fund, 1995. Prieiga per internetą: <http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_content&task=view&id=699&Itemid=286> [žiūrėta 2011 m. spalio 2 d.].

²⁵ Hutcheson, F. *A short introduction to moral philosophy – in three books, containing the elements of ethics and the law of nature*. R. Foulis Press, 1747, p. 296–297. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=IJAIAQAIAAJ&dq=francis+hutcheson+monarchy&source=gb_s_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.].

²⁶ *Ten pat*, p. 300.

liškai tvirtinama Jungtinės Karalystės Parlamento suvereniteto idėja ir jos trinarė struktūra. Čia autoriaus logika panėšėjo į Hobbeso svarstymus apie suvereniteto erdvę. Tačiau praėjus daugiau nei šimtmečiui, Blackstone'as monarchijos, aristokratijos ir demokratijos pradus jungė ne abstrakčioje aplinkoje, o konkrečioje Parlamento struktūroje, nustatydamas aiškias tų trijų pradų formas (Parlamento rūmai ir sostas) ir ryšius tarp jų. Pripažindamas visų valstybės valdymo formų spragas, Blackstone'as siekė tokio trinario bendradarbiavimo, kuris leistų paslėpti jų silpnynes²⁷. Valdžios galių sutelkimas Parlamente silpnino monarcho vienvaldiškumo ambicijas.

Blackstone'o viltys dėl ilgalaikės Jungtinės Karalystės parlamentinės monarchijos ateities galėjo žlugti, kai paskutiniaisiais amžiaus dešimtmečiais ją pasiekė JAV respublikonizmo revoliucijos aidai. Tačiau to meto Anglijos filosofai (**Richardas Price'as**, **Josephas Priestley'is**) JAV permainas sutiko santūriai ir ragino visuomenę išlaikyti parlamentinės monarchijos tradiciją²⁸.

²⁷ Blackstone, W. *Commentaries on the laws of England*. J. Grigg Press, 1827, p. 33–34. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=14JKAAAAYAAJ&dq=blackstone+monarchy&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.].

²⁸ Fruchtman, J. *The apocalyptic politics of Richard Price and Joseph Priestley – a study in late eighteenth century English republican millennialism*. American Philosophical Society, 1983, p. 72. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=MD4LAAAAIAAJ&dq=richard+price+monarchy&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.]; Clark, J.C.D. *Revolution and rebellion – state and society in England in the seventeenth and eighteenth centuries*. Cambridge University Press, 1986, p. 75. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=3OPuIdiaGH8C&dq=1701+settlement+act+repealed+1716&source=gbs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. spalio 21 d.].

III. Tautos ar jos atstovybės teisės reguliuoti valdovo įgaliojimų trukmę paplitimas pasaulio parlamentinėse monarchijose

III.1. Klasikinės Europos monarchijos

Anksčiau minėti **Didžiosios Britanijos** konstituciniai aktai buvo tobulinami keliolika kartų, tačiau jų pagrindinės nuostatos dėl monarcho įgaliojimų trukmės beveik nepakito. Monarcho iniciatyva šios sąlygos buvo pakeistos tik kartą – 1716 metais, leidžiant monarchai išvykti iš Karalystės teritorijos be Parlamento sutikimo²⁹.

Monarcho pilnametystės (18 metų) ribą ir jo įgaliojimų perdavimą Didžiosios Britanijos Parlamentas iš pradžių nustatydavo individualiais sprendimais (1751; 1765 m.³⁰). Tokia tradicija gyvavo iki 1937 m., kol įstatymų leidėjas, paakintas to meto Britų sosto krizės, monarcho pavadavimo sąlygų (pilnametystės sąlyga išliko)³¹ ir sosto regento poreikį formalizavo norminiame teisės akte, galiojančiame iki šios dienos.

2011 m. Didžiosios Britanijos Vyriausybė parengė ir pateikė derinti likusių 14 Britų Sandraugos valstybių vadovybėms Sosto paveldėjimo akto pataisas³². Jeigu projekto nuostatomis bus pritarta, daugiau nei 300 metų trukęs draudimas monarchai sudaryti santuoką su ne anglikonų bažnyčios nariu bus panaikintas.

²⁹ Pvz., Minority of Successor to Crown Act of UK, 1751. Prieiga per internetą: <<http://www.heraldica.org/topics/royalty/ukregency.htm#1751>> [žiūrėta 2011 m. spalio 21 d.].

³⁰ UK Regency Act 1937, ch. 16. Prieiga per internetą: <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw8and1Geo6/1/16/section/1>> [žiūrėta 2011 m. spalio 21 d.].

³¹ Kennedy, M. Commonwealth leaders agree to change archaic royal succession rules. Prieiga per internetą: <<http://www.montrealgazette.com/news/Commonwealth+leaders+agree+change+archaic+royal+succession+rules/5626087/story.html#ixzz1cMciYBp4>> [žiūrėta 2011 m. spalio 31 d.].

³² Petersson, O. *The Swedish 1809 Constitution*. The Swedish Centre for Business and Policy Studies, SNS, 2009, p. 5–6. Prieiga per internetą: <http://www.olofpetersson.se/_arkiv/skrifter/rf1809.pdf> [žiūrėta 2011 m. spalio 21 d.].

Švedijos Karalystės parlamentas, 1809 m. sėkmingai atmetęs karaliaus Gustavo IV palikuonių teisę į sostą, netrukus priėmė du konstitucinius teisės aktus (1809 m. Valstybės įrankį ir 1810 m. Sosto pavaldėjimo aktą), kuriuose įtvirtino esmines monarcho sosto užėmimo ir šių pareigų trukmės taisykles.

Visų pirma parlamento autorystė reiškė šių taisyklių nepavalduumą monarcho valiai. Nors vėliau švedų konstitucionalizme kuriam laikui susiklostė įstatymų leidybos pusiausvyra, neleidžianti valdovui ir parlamentui vykdyti teisėkūros atskirai³³, ši aplinkybė buvo palanki pirmųjų konstitucinių dokumentų atžvilgiu. Jie buvo priimti tuo metu, kai Švedijai monarchas faktiškai nevadovavo (1809–1818 m.).

Antra, Valdymo įrankyje ir Sosto pavaldėjimo akte buvo nustatytos monarcho valdymo sąlygos: visada išpažinti valstybinę religiją (1809 m. Valdymo įrankio 4 p.), priimti kitos valstybės karūną be Riksdago sutikimo (1810 m. Sosto pavaldėjimo akto 8 p.), būti ne jaunesniam kaip 21 metų amžiaus (1809 m. Valdymo įrankio 41 p.)³⁴

Bėgant laikui šios nuostatos išliko, o priimant naują Valdymo įrankį 1974 m. jame buvo įtvirtinti tie parlamentinės monarchijos konstituciniai papročiai, kurie susidarė nekeičiant senojo įstatymo. Monarcho įgaliojimų trukmės požiūriu buvo nustatyti papildomi ribojimai – Vyriausybės vadovo sutikimas valdovui vykstant į užsienį ir jo įgaliojimų savaiminis pasibaigimas, negrįžus iš užsienio ilgiau nei pusmetį³⁵. Tiesa, kitas monarcho įgaliojimų trukmės požymis – pilnametystės amžius – Konstitucijoje buvo sumažintas iki 18 metų ribos.

³³ Švedijos Karalystės 1809 m. Valdymo įrankis. Prieiga per internetą: <http://sv.wikisource.org/wiki/Regeringsform_1809> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.]; The Act of Succession of Sweden, 1810. Prieiga per internetą: <http://www.riksdagen.se/templates/R_PageExtended___6311.aspx> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

³⁴ Švedijos Karalystės 1974 m. Valdymo įrankis, sk. 5, str. 2; 3. Prieiga per internetą: <http://www.riksdagen.se/templates/R_PageExtended___6311.aspx> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

³⁵ Nyderlandų Karalystės 1814 m. Konstitucija, sk. 19; 28; 31. Prieiga per internetą: <http://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_de_Vereenigde_Nederlanden> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

Tais pačiais metais pakeistas Sosto paveldėjimo aktas (panaikinti apribojimai titulų paveldėti moterims ir paveldėtojams tuoktis su savo išrinktaisiais gavus karaliaus sutikimą) permainų valstybės vadovo įgaliojimų trukmės požiūriu nesukėlė.

Nyderlandų Karalystės konstitucinėje santvarkoje monarcho įgaliojimų trukmės nuostatos klostėsi palaipsniui. Pirmojoje 1814 m. Konstitucijoje monarcho įgaliojimų trukmė tebuvo apribota priešais ir pilnametystės (18 metų) sąlygomis³⁶. Pažymėtina, jog prisaikdinus valdovą tokį patį ištikimybės pasižadėjimą jam turėjo duoti pavaldiniai.

Po Europą sukrėtusių revoliucijų Nyderlandų Konstitucijoje 1848 m. atsirado naujos nuostatos, susijusios su valdovo įgaliojimų trukmės tęstinumu. Monarchui tapo privaloma su parlamentu suderinti savo santuoką, o to nepadarius Konstitucija numatė jo įgaliojimų nutraukimo prielaidą³⁷.

1917 m. Nyderlandų Konstitucijoje sosto regento reglamentavimas buvo perduotas išskirtinai parlamento nuožiūrai³⁸. Monarchas nebegalėjo kištis į savo ar palikuonio sosto valdymo sritį neįgalumo valdyti laikotarpiu.

1983 m. Konstitucija papildomai numatė, jog pats valdovas gali laikinai pavesti parlamentui perimti jo įgaliojimus, jei nebūtų priešasčių, dėl kurių privalomai atsirastų sosto pavadavimo (regento) poreikis³⁹.

³⁶Nyderlandų Karalystės 1848 m. Konstitucija, sk. 12; 20. Prieiga per internetą: <http://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_%281848%29> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

³⁷Nyderlandų Karalystės 1917 m. Konstitucija, sk. 37. Prieiga per internetą: <http://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_%281917%29> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

³⁸Nyderlandų Karalystės 1983 m. Konstitucija, sk. 28; 36. Prieiga per internetą: <<http://www.ivir.nl/legislation/nl/constitution.pdf>> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

³⁹Norvegijos Karalystės 1814 m. Konstitucija, p. 4; 10; 13. Prieiga per internetą: <http://no.wikisource.org/wiki/Constitution_for_Kongeriget_Norge> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

Norvegijos Karalystės 1814 m. Konstitucijoje nustatyti monarcho valdymo bruožai per beveik du šimtmečius iš esmės nepasikeitė. Kaip ir daugelyje kitų monarchijų, valdovo įgaliojimų trukmės sąlyga buvo susieta su religiniais, pilnametystės (21 metai), sėslumo (su parlamentu suderinta teisė išvykti iš šalies ne ilgesniam kaip pusės metų laikotarpiui) ir kitos karūnos priėmimo suderinimo reikalavimais⁴⁰. Laiko požiūriu Norvegijos Konstitucijoje valdovo įgaliojimų trukmės ribojimo priemonių sistema atsirado anksčiau už kitų kontinentinės Europos monarchijų atitinkamas konstitucines nuostatas.

Tam tikrų monarcho statuso ir jo įgaliojimų trukmės pokyčių atsirado 1905 m., Norvegijai nutraukus uniją su Švedija ir pasiryžus puoselėti savo dinastiją. Parlamento pakviestas Danijos princas Karlas (būsimasis Haakonas VII) sutiko pradėti savo įgaliojimus tada, kai tauta referendumu pritaro jo ir monarchijos formos pasirinkimui. Tautai sutikus⁴¹, Norvegijos Konstitucijoje padaryti monarcho statuso pakeitimai panaikino jo pilnametystės cenzą. Šio požymio nustatymas ir nepilnamečio monarcho pavadavimo rūpesčiai patikėti parlamento atsakomybei⁴².

Po 1905 m. kai kurios monarcho sosto konstitucinės pataisos (pavaldimumo eilė) įtakos jo įgaliojimų trukmei nebeturėjo.

1831 m. **Belgijos Karalystės** Konstitucija nustatė pakankamai liberalius monarcho įgaliojimų trukmės reikalavimus. Skirtingai

⁴⁰Grofman, B., Lijphart, A. *The evolution of electoral and party systems in the Nordic countries*. Algona Publishing Press, 2002, p. 166. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=oigZTGYdQb4C&dq=norway+referendum+1905&source=gs_navlinks_s> [žiūrėta 2011 m. lapkričio 23 d.].

⁴¹Nyderlandų Karalystės 1814 m. Konstitucija (lyginamasis variantas su visomis pataisomis), p. 8. Prieiga per internetą: <<http://www.lovddata.no/all/tl-18140517-000-003.html>> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

⁴²Žr. Belgijos Karalystės 1831 m. Konstitucija (su pataisomis), sk. 65. Prieiga per internetą: <http://www.dbnl.org/tekst/_bel003belg01_01/_bel003belg01_01_0005.php> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

nei daugelyje kitų monarchijų, čia Konstitucija nedraudė valdovui tuoktis savo nuožiūra, nekėlė karūnos tęstinumo problemos dėl karaliaus religijos. Esminėmis Belgijos karaliaus įgaliojimų trukmės sąlygomis buvo ir iki šiol išliko jo pilnametystė (18 metų) ir priesaika tautai parlamente.

1945 m. Konstitucija buvo papildyta nuostatomis, patikslinančiomis neįgalaus monarcho įgaliojimų perdavimo poreikį. Nuo tada net ir valdovui tapus veiksniams, jo įgaliojimai galėjo būti atnaujinti tik bendru parlamento rūmų sutikimu⁴³. Tiesa, šios sąlygos galiojo laikinai. 1993 m. Konstitucijos redakcijoje jos nebe minimos.

1849 m. **Danijos Karalystės** Konstitucijoje parlamento viršenybė atsispindėjo ir nuostatose dėl monarcho įgaliojimų trukmės. Pagal Konstituciją Danijos valdovo įgaliojimų trukmė priklausė nuo jo priesaikos davimo, lojalumo valstybinei religijai ir Konstitucijai. Kitų valstybių sostus savarankiškai priimti jam buvo draudžiama⁴⁴.

1953 m. priėmus naują Konstitucijos redakciją, valdovo įgaliojimų trukmės nuostatos iš esmės nepakito. Reglamentuotos Konstitucijoje ir Sosto paveldėjimo akte jos papildomai apibrėžė monarcho įgaliojimų trukmės reikalavimus, susijusius su būtinybe patvirtinti jo santuoką parlamente⁴⁵.

Monarcho įgaliojimų trukmės sąlygų griežtumu tarp kla-

⁴³Danijos Karalystės 1849 m. Konstitucija, str. 5–8. Prieiga per internetą: <<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danmarks-riges-grundloev-af-5-juni-1849-junigrundloven/#indhold2>> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

⁴⁴The Act Of Succession of Denmark, 1953, str. 5. Prieiga per internetą: <<http://www.eu-oplysningen.dk/upload/application/pdf/0172b719/Constitution%20of%20Denmark.pdf>> [žiūrėta 2011 m. spalio 23 d.].

⁴⁵Ispanijos Karalystės 1812 m. Konstitucija, str. 172. Prieiga per internetą: <<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/the-political-constitution-of-the-spanish-monarchy-promulgated-in-cadiz-the-nineteenth-day-of-march--0/html>> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

sikinių Europos konstitucijų nepralenkiamas buvo **Ispanijos 1812 m. Cadizo aktas**. Iškeldamas Kortesų galias, jis numatė bent keliolika sosto netekimo prielaidų, susijusių su monarcho tyčiniaus veiksmais: savavališkai perduoti valstybės turtą, žemes, sudaryti sutartis, skirti bausmes ar atleisti nuo jų, skelbti karą, taiką, paleisti parlamentą ir kt.⁴⁶ Šios konstitucinės nuostatos iš tiesų atspindėjo gana griežtai įgyvendinamą valdžių padalijimo ir ribojimo principą ne tik nurodant monarcho simbolinį vaidmenį valstybėje, tačiau ir atgrasant jį nuo tų prerogatyvų, kurios buvo perduotos kitoms valdžios įstaigoms. Kita vertus, tokį *Cadizo* akto stilių pateisina to meto politiniai neramumai Ispanijoje ir pagrįsti būgštavimai dėl monarcho lojalumo.

Be išskirtinių įgaliojimų trukmės reikalavimų minėtas aktas tradiciškai nustatė monarcho priesaikos, pilnametystės (14 metų), religijos ir santuokos parlamentinio derinimo sąlygas. Nors *Cadizo* akto galiojimas karalystėje buvo trumpalaikis, nemaža dalis jo nuostatų, ribojančių valdovo įgaliojimų tęstinumą, perkelta į 1837 m. Ispanijos Konstituciją⁴⁷.

1978 m. Konstitucijoje restauravus monarchiją, Ispanijos valdovo įgaliojimų trukmės sąlygos tapo kur kas švelnesnės. Savavališkos veiklos draudimai buvo susieti su parlamento ar vyriausybės bendru darbu (kontrasignacija), panaikintas draudimas išpažinti konkrečią religiją ar tuoktis be Kortesų leidimo⁴⁸.

⁴⁶ Ispanijos Karalystės 1837 m. Konstitucija, str. 47. Prieiga per internetą: <http://www.congreso.es/constitucion/ficheros/historicas/cons_1837.pdf> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

⁴⁷ Išsamiau žr. Ispanijos Karalystės 1978 m. Konstitucija, p. II. Prieiga per internetą: <<http://www.lamoncloa.gob.es/IDIOMAS/9/Espana/LeyFundamental/index.htm>> [žiūrėta 2011 m. spalio 22 d.].

⁴⁸ *Konstitucinio reguliavimo įvairovė*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 387–388.

III.2. Pasaulio konstitucinės monarchijos

Parlamentinės monarchijos

Pirmoji už Europos ribų esanti konstitucinė monarchija iški-
lo **Japonijoje**. Jos 1889 m. vadinamoji *Meiji* konstitucija ir Sosto
pavaldėjimo aktas buvo sukurti remiantis Vokietijos monarchijos
pavyzdžiu⁴⁹ ir įtvirtino kai kuriuos valdovo įgaliojimų trukmės
ribojimo požymius (18 metų pilnametystės amžių).

Po II pasaulinio karo, skirtingai nei *Meiji* dokumente, 1946 m.
Konstitucijoje Imperijos sosto pavaldėjimo tvarką nustatė par-
lamentas. Tarp monarcho pareigų atsirado reikalavimai laikytis
Konstitucijos (99 str.) ir neteikti bei negauti jokio turto ar do-
vanų be parlamento sutikimo (7 str.). Konstitucijos lydima jame
naujame Sosto pavaldėjimo akte nustatyti retai sutinkami drau-
dimai monarchui įvaikinti ne dinastijos palikuonį⁵⁰. Kita vertus,
nei Konstitucija, nei Sosto pavaldėjimo aktas nenustatė imperato-
riaus priesaikos pareigos. Ši aplinkybė menkino anksčiau minėtų
valdovo įgaliojimų trukmės sąlygų reikšmę.

Tarpukaryje (1932 m.) priimta **Siamo (Tailando) Karalystės**
Konstitucija per beveik 80-ties galiojimo metų laikotarpį patyrė
keliolika valstybinių perversmų. Naujos valdžios paprastai pri-
imdavo savas konstitucijas ir jose nuolat keisdavo valdžios orga-
nizaciją. Tačiau karaliaus institucija išliko neliečiama ir palaips-
niui visiškai nutolo nuo realaus valdymo⁵¹. Dešimtis perversmų

⁴⁹The Japanese Imperial Household Law of 1947, str. 9. Prieiga per internetą: <<http://core.ecu.edu/hist/tuckerjo/1947law.html>> [žiūrėta 2011 m. spalio 23 d.].

⁵⁰Išsamiau žr. Harding, A. *The Constitutional System of Thailand: an Introduction and Historical Analysis*. Instituto de Investigaciones Jurídicas de la UNAM, 2010, p. 15–17. Prieiga per internetą: <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/16/287.pdf>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.].

⁵¹Žr. Tailando Karalystės 2007 m. Konstitucija, II sk. Prieiga per internetą: <<http://www.asianlii.org/th/legis/const/2007/1.html>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.].

išgyvenęs ir ilgiausiai pasaulyje valdantis Rama IX yra akivaizdus simbolinės Tailando monarchijos neliečiamybės pavyzdys.

Dėl taip susiklosčiusio vaidmens Tailando monarcho įgaliotųjų trukmės ribojimo sąlygos yra menkos. Nors galiojanti Konstitucija nurodo kai kuriuos sosto reikalavimus (budizmo išpažinimas), joje nėra pareigos monarchui prisiekti⁵². Sosto regento ir pavaldėjimo tvarkos sprendimų teisė Konstitucijoje padalyta tarp valdovo, parlamento ir valstybės tarybos.

Pakankamai originalios ir svarios monarcho įgaliotųjų trukmės nuostatos įsitvirtino šių laikų **Kambodžos** ir **Butano** konstitucijose.

Pirmojoje santvarkoje 1993 m. Konstitucija atribojo valdovą nuo bet kokios įtakos skiriant jo įpėdinį. Tokią teisę gavusi iš vyriausybės ir parlamento vadovų sudaryta Sosto rinkimų komisija valdovo pareigas galėjo suteikti prisaikdintam dinastijos atstovui, ne jaunesniam kaip 30 metų amžiaus⁵³. Minėta nuostata keitė ir sosto regento prasmę. Tokią funkciją turintis parlamento pirminkas ją naudoti galėjo tik monarcho negalios atveju.

Butano Karalystės 2008 metų Konstitucija tapo kol kas vienintele pasaulyje, nurodančia didžiausią leistiną monarcho amžių (65 metai) ir suteikiančia tiesioginę teisę parlamentui pašalinti valdovą iš pareigų dėl politinio nepasitikėjimo juo⁵⁴. Drauge su parlamento nustatomais sosto regento, priesaikos ir sosto pa-

⁵²Kambodžos Karalystės 1993 m. Konstitucija, 14 str. Prieiga per internetą: <<http://www.embassy.org/cambodia/cambodia/constitu.htm>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.].

⁵³Butano Karalystės 2008 m. Konstitucija, 6; 20 str. Prieiga per internetą: <<http://www.constitution.bt/TsaThrim%20Eng%20%28A5%29.pdf>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.]; Gallenkamp, M. *Democracy in Bhutan: An Analysis of Constitutional Change in a Buddhist Monarchy*. IPCS Research Papers. 2010, p. 12. Prieiga per internetą: <http://www.ipcs.org/pdf_file/issue/RP24-Marian-Bhutan.pdf> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.].

⁵⁴Malaizijos Federacijos 1957 m. Konstitucija, p. 34. Prieiga per internetą: <<http://confinder.richmond.edu/admin/docs/malaysia.pdf>> [žiūrėta 2011 m. lapkričio 13 d.].

veldėjimo reikalavimais Butano Konstitucijoje įtvirtinta valdovo įgaliojimų trukmės ribojimo sistema savo griežtumu pranoksta netgi Vakarų Europos parlamentines monarchijas.

Valstybės vadovo įgaliojimų ir jų trukmės požiūriu tarp visų monarchijų išsiskiria 1957 m. **Malaizijos Federacija**. Pagal jos Konstituciją jau daugiau nei 60 metų monarchą iš federacinių vienetų vadovų renka jų taryba. Šiai institucijai suteikta teisė nutraukti valdovo įgaliojimus dėl jam taikomų konstitucinių reikalavimų (tikėjimo, sėsrumo, neutralumo ir kt.) pažeidimų⁵⁵.

Dualistinės monarchijos

Konstitucinėse monarchijose, išsaugojusiose valdovo galias, jo įgaliojimų trukmės sąlygos ir nustatymo tvarka labai skyrėsi nuo parlamentinių santvarkų.

Jordanijos Karalystės 1952 m. Konstitucija buvo keičiama keliolika kartų, tačiau jos straipsniai apie valstybės vadovo įgaliojimų tęstinumą išliko pastovūs. Jie nurodė tik vieną atvejį, kai šalies parlamentas galėjo specialiu aktu pašalinti valdovą iš sosto. Tokios teisės pagrindas buvo valstybės vadovo psichinės sveikatos neįgalumas. Tai patvirtinusi ministrų taryba turėjo sušaukti parlamentą ir pateikti jam karaliaus nušalinimo sprendimo projektą⁵⁶.

⁵⁵Jordanijos Hašimitų Karalystės 1952 m. Konstitucija, IV sk. Prieiga per internetą: <http://www.kinghussein.gov.jo/const_ch4.html#CHAPTER%20FOUR> [žiūrėta 2011 m. spalio 14 d.].

⁵⁶Maroko Karalystės 1962 m. Konstitucija, 21 str. Prieiga per internetą: <<http://mjp.univ-perp.fr/constit/ma1962.htm>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.]; Maroko Karalystės 1996 m. Konstitucija, 21 str. Prieiga per internetą: <<http://mjp.univ-perp.fr/constit/ma1992.htm#2>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.]; Maroko Karalystės 2011 m. Konstitucija, 43 str. Prieiga per internetą: <<http://www.maroc.ma/NR/rdonlyres/2298ADD6-703C-471E-B924-A5E4F396FEA2/0/Texteint%C3%A9gralduprojetdenouvelleConstitution.pdf>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.].

Nors Konstitucija nustatė valdovo tikėjimo, santuokos ir priešaikos reikalavimus, ji pripažino ir visišką monarcho nebaudžiamumą ir neatsakingumą. Svarbios monarcho įgaliojimų trukmės prielaidos (sosto regento paskyrimas, paveldėjimo eilės sudarymas, laikinas pareigų ėjimas) buvo paliktos paties valdovo valiai ir visiškai atribojant parlamento instituciją.

Maroko Karalystės 1962 m. Konstitucija, panašiai kaip Jordanoje, monarcho įgaliojimų trukmės atžvilgiu didesnių apribojimų nenustatė. Joje nuo pradžių nustatytas monarcho pilnamestystės reikalavimas kito nuo 18 iki 16 ir vėl iki 18 metų amžiaus paskutiniojoje Konstitucijos redakcijoje⁵⁷, o sosto regento taryboje monarcho deleguojami asmenys išlaikė narių daugumą.

Pirmosios Maroko Konstitucijos ir jos kitų redakcijų straipsniuose išliko reikalavimas monarchui išpažinti musulmonybę, tačiau jose nenurodytos jokios karaliaus atsakomybės prielaidos. Pažymėtina, jog per visą Maroko valdovo statusą nusakančių pakankamai pastovių konstitucinių nuostatų istoriją jose nebuvo įtvirtinta karaliaus priešaikos pareiga⁵⁸.

Kuveito emyrato Konstitucija, 1962 m. nustačiusi valdovo įgaliojimų trukmės sąlygas, iki šiol išliko nepakeista⁵⁹. Penkiasdešimtmetį galiojančios emyro valdžios tęstinumo taisyklės iš esmės sutapo su kitų tokio pobūdžio monarchijų teisiniais reikalavimais – valdovo musulmonybės išpažinimu, pilnametyste (tiesa, amžiaus riba Konstitucijoje nenurodyta).

⁵⁷Maroko Karalystės 1962; 1970; 1978; 1992; 1996; 2011 m. konstitucijos. Prieiga per internetą: <<http://mjp.univ-perp.fr/constit/ma.htm>> [žiūrėta 2011 m. spalio 24 d.].

⁵⁸Brown, N. J. *Arab Judicial Structures. A Study Presented To The United Nations Development Program*, 2009. Prieiga per internetą: <<http://www.pogar.org/publications/judiciary/nbrown/kuwait.html>> [žiūrėta 2011 m. spalio 25 d.].

⁵⁹Kuveito Emyrato 1962 m. Konstitucija, 4 str. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_125864.pdf> [žiūrėta 2011 m. spalio 25 d.].

Skirtingai nei kitose arabų monarchijose, Kuveito Konstitucija reglamentavo, kad sosto paveldėjimo ir sosto regento tvarką emyras nustato drauge su parlamentu⁶⁰. Kitos monarcho įgaliojimų trukmės ribojimo prielaidos (jo priesaika parlamentui ir įsipareigojimas gerbti Konstituciją) leidžia išskirti Kuveitą kaip pažangiausią arabų monarchiją valdovo įgaliojimų trukmės požiūriu.

Išvados

1. Valdovo įgaliojimų trukmės problema yra susijusi su tautos suvereniteto, jo išraiškos (visuomenės sutartis) ir atstovavimo (parlamentas, asamblėja, kolegija, senatas, kongresas) aspektų argumentavimu bei konstituciniu įtvirtinimu. Valdovo įgaliojimų trukmės ir jos doktrinos raidai įvairiose istorinėse valstybinėse santvarkose būdingas motyvo-veiksmo-veiksimo pagrindimo modelis.
2. Valdovo įgaliojimų trukmės ribojimo tautos ar jos atstovybės valia teisės formavimosi procesą sudaro trys etapai: tokios teisės identifikavimas ir mokslinis pagrindimas, jos praktinis įgyvendinimas istorinėse valstybinėse santvarkose, jos sampratos plėtojimas (iš teisės nutraukti valdovo įgaliojimus į teisę juos nustatyti) ir įtvirtinimas monarchijų (parlamentinių) konstituciniuose aktuose.
3. Pirmasis etapas sietinas su bažnytinio konciliarizmo reiškiniu. Jo pirmtakai (W. Ockhamas, M. Paduvietis, šv. T. Akviniėtis), nors ir iš skirtingų pozicijų Bažnyčios atžvilgiu, pripažino valdomųjų teisę priešintis valdovams, jei šie valdo tironiškai. Bažnytinių susirinkimų sprendimai nutraukti konkuruojan-

⁶⁰Kuveito Emyrato 1962 m. Konstitucija, 4 str. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_125864.pdf> [žiūrėta 2011 m. spalio 25 d.].

čių popiežių įgaliojimus sudarė prielaidas valdovo įgaliojimų trukmės klausimus plėtoti pasaulietinių monarchijų linkme. Šiam procesui išibėgėjant (T. More'as, N. Machiavellis, E. Roterdamielis), jo santykis su monarchizmu tapo kraštutinai priešiškas (A. Volano rekomendacijos parlamentui).

4. Antrąjį etapą atspindi 1588 m. ir 1649 m. įvykę Nyderlandų ir Anglijos monarchų/-ijų vietininkų įgaliojimų nutraukimai, įgyvendinant aptariamą tautos ar jos atstovybės teisę. Savo ruožtu jie atskleidė tokios teisės trūkumus, siekiant užtikrinti tolesnį institucijos/valstybės valdžios gyvavimą. Platesnė valdovo įgaliojimų trukmės sampratos diskusija buvo plėtojama drauge su tautos suvereniteto, visuomenės sutarties, valdžių padalijimo ir ribojimo klausimais.
5. Tautos ar jos atstovybės įgyvendinta valdovo įgaliojimų nutraukimo teisė atskleidė kitas tokios institucijos įgaliojimų trukmės modeliavimo problemas (valdovo įgaliojimų pradžia, jų suteikimo sąlygos (priesaika, kvalifikaciniai reikalavimai), subjektas (tauta/parlamentas). Diskutavimas apie jas Anglijoje (T. Hobbesas, J. Locke'as) pasitarnavo pirmųjų Jungtinės Karalystės konstitucinių aktų sukūrimui, apribojant monarcho įgaliojimų trukmę ir nustatant parlamento galias juos užtikrinti.
6. Valdovo įgaliojimų trukmės ribojimą šiuolaikinėse parlamentinėse monarchijose nulemia daugianarė susijusių konstitucinių kriterijų sistema. Ją sudaro **materialiosios** (monarcho elgesio draudimai, imperatyvai) ir **procesinės** (sprendimai dėl monarcho įgaliojimų trukmės priėmimo, sprendimų subjektų nustatymas) teisės normos.
7. Materialiųjų konstitucinių normų turinys (reikalavimų kiekybė ir kokybė) yra atvirkščiai proporcingas monarcho įgaliojimų vertei. Kuo šie įgaliojimai yra mažesni (parlamentinė

monarchija), tuo didesni ir gausesni įgaliojimų trukmės reikalavimai. Procesinių konstitucinių normų turinys (sprendimų įgyvendinimas, sprendimų subjektai) priklauso nuo monarcho įgaliojimų svorio. Parlamentinėse santvarkose valdovas priimant sprendimus dėl jo įgaliojimų trukmės beveik nedalyvauja, dualistinėse veikia kartu su kitomis institucijomis, absoliutinėse priima šiuos sprendimus vienasmeniškai.

8. Kai kuriose monarchijose nustatyti materialūs įgaliojimų tęstinumo reikalavimai (religiniai įsipareigojimai, santuokos derinimas, konstitucijos paisymas ir kt.) neturi procesinių vadų ir tokių reikalavimų sankcionavimo pagrindo (nenustatant prisaikdinimo). Lyginant ankstyvasias ir vėlesnes konstitucijas ar jų pataisas, monarcho įgaliojimų trukmės reikalavimai (išskyrus pilnametystės amžių) griežtėja. Daugelio monarchijų konstitucinės nuostatos, įtvirtinančios valdovo įgaliojimų trukmės kriterijų sistemą, yra pastovios ir palankios konstituciniams papročiams atsirasti.

TERM OF THE MONARCH'S AUTHORITY IN A PARLIAMENTARY MONARCHY

MANTAS VARAŠKA

Summary

Keywords: Monarchy; Form of Government; Parliament; Term Limits; Sovereignty.

The Papal enclave in Avignon and growing power of kings in France and England provoked first disputes of medieval thinkers about the tenure of monarch and the right to depose them by the nation or its representatives. Some cases of deposed Popes by Church councils in a beginning of XV century served to create precedents of execution of head of state term limits in reality. According to them, discussion between European scholars about the limitations of head of secular state tenure also started.

The crisis of absolutism in Spain and England between XVI and XVII centuries gave opportunities for nations or their representatives to depose kings or governors. Execution of such measures also uncovered the problems continuing governing state without the head of state. Its solution was connected with the rec-

ognition of sovereignty of the nation and its representation. The works of Thomas Hobbes, John Locke and others (Francis Hutcheson, Charles – Louis Montesquieu) about the origin of the sovereignty, its execution in the monarchy enhanced the power of the parliament and significance of constitutional acts, drafted by this institution and linked to its right to regulate and control the tenure of Throne.

The British system of measures and requirements, according the monarch term limits spread in other European and World monarchies. During the ages, the right of nation or its representatives (parliament) to set and control the term limits of Throne became dominant in most of monarchies of the present time. It could be judged as satisfying the principles of sovereignty, separation of powers and supremacy of constitution.

Įteikta 2012 m. kovo 26 d.